



O'ZMU XABARLARI

ВЕСТНИК НУУЗ

АСТА NUUZ

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETI ILMIY JURNALI

JURNAL
1997 YILDAN
CHIQA
BOSHLAGAN

2023
1/11

Ijtimoiy-
gumanitar
fanlar turkumi

Bosh muharrir:

I.U.MADJIDOV – t.f.d., professor.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Y.S.ERGASHOV – f-m.f.d., professor.

R.X. SHIRINOVA – fil.f.d., professor

Tahrir hay'ati:

Sagdullayev A.S. – t.f.d., akademik.

Ashirov A.A. – t.f.d., prof.

Balliyeva R. – t.f.d., prof.

Malikov A.M. – t.f.d., prof.

Yusupova D.Y. – t.f.d., prof.

Murtazayeva R.H. – t.f.d., prof.

Mo'minov A.G. – s.f.d., prof.

Nishonova O.J. – f.f.d., prof.

Abdullayeva N.B. – f.f.d., prof.

Madayeva Sh.O. – f.f.d., prof.

Tuychiyev B.T. – f.f.d., prof.

Utamuradov A. – f.f.n., prof.

Muxammedova D.G. – psix.f.d., prof.

Siddiqova I.A. – fil.f.d., prof.

Mengliyev B.R. – fil.f.d., prof.

Sa'dullayeva N.A. – fil.f.d., dots.

Arustamyan Y.Y. – fil.f.d., dots.

Pardayev Z.A. – fil.f.f.d., PhD.

Mas'ul kotib: **Z.A.PARDAYEV**

TOSHKENT – 2023

MUNDARIJA

Tarix

Alekseeva B. Гендерные различия социального самочувствия Узбекистанцев (по результатам социологических исследований).....	4
Axmedov G'. O'zbekistonda dastlabki metallurgiya ishi: tarixi va tahlil.....	8
Barotov S. XVI asr oxiri-XVII asr boshlarida Buxoro xonligida siyosiy vaziyat. Ashtarxoniylar sulolasining hokimyatga kelishi	11
Boltayeva M. Jizzax viloyatida qurilish materiallari ishlab chiqarish sanoatidagi xorijiy investorlar va qo'shma korxonalar faoliyati tarixiga nazar	15
Isoqov B. "Avesto"da ezgulik va yovuzlikkurashi muammolari	18
Pazilov A. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Rossiyada qishloq xo'jaligi sohasidagi islohotlar va ularning oqibatlari.....	22
Raximov N. Xorazm xalq sho'rolar jumhuriyati davr manbalarida.....	25
Tangrikulov J. "Sovet O'zbekistoni" hamda "Pravda vostoka" gazetalarida qayta qurish siyosati zarurati va oqibatlarining aks etishi (1985-1986-yillar misolida).....	28
Fayziyeva F. Participation of uzbeks abroad in the development of world science (1992-2023).....	31
Ernazarov Sh. G'oyalar tarixi va nazariyasi	33
Yusupova X. Toshkent vohasining ilk o'rta asrlardagi iqtisodiy hayotida tog'-kon sanoatining tutgan o'rni.....	36
Falsafa. Pedagogika. Psixologiya. Metodika. Sotsiologiya. Siyosiy fanlar. Islomshunoslik	
Abdullayeva O., Azamxonov B. Bakalavriat talabalarining axborot-kommunikatsiya kompetensiyalarini shakllantirish modeli.....	40
Abdurayimov S. Talabalarning muvafaqqiyatli oila haqidagi tushunchalarini ijtimoiy-psixologik determinantlari	43
Abdurahmonov A. Matematika o'qitishda ta'lim metodlari va uning ahamiyati	46
Abdurashidova E. Maktabgacha yoshdagi bolalarni innovatsion pedagogik texnologiyalar yordamida kritik fikrlashga o'rgatishning nazariy asoslari.....	49
Abduxalilov A. Nogironligi bor shaxslarning turmush sifatini oshirishga qaratilgan ijtimoiy siyosatni olib borishda ijtimoiy sheriklikni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari	52
Abralov O. Bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarini tayyorlashda "Flipped classroom" texnologiyasining amaliy samaradorligi.....	55
Alikulova M. Zamonaviy sharoitda talabalarining oilaga oid majmuaviy bilimlarini shakllantirish ijtimoiy pedagogik muammo sifatida.....	58
Alimova U. Ayollarda zo'ravonlikdan so'ng yuzaga keladigan psixologik jarohatlar hamda ularning ijtimoiy reabilitatsiyasi	61
Ankabaeva M. Naqshbandiya tasavvufiy g'oyalarning Huvaydo asarlarida aks etishi.....	64
Asanova G. Психологические проблемы онкологических больных.....	67
Asqarova M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida PISA va PIRLS xalqaro baholash dasturlari asosida savodxonlik darajasini rivojlantirish mexanizmlari	69
Axmedova M. Ona tili fanlarini o'qitishda mustaqil ta'lim topshiriqlari mazmuni.....	72
Axrorova U. Pedagogikada tizimli tahlil bosqichlari	75
Ashurova Sh. Maktabgacha yosh davrida sog'lom turmush tarzini shakllantirishda oilaning roli.....	79
Buriyev A. Bo'lajak muhandislarning ixtisoslik fanlarini o'qitish asosida amaliy kompetentligini shakllantirish	82
Buriyev S. Bo'lajak muhandislarga ixtisoslik fanlaridan differensial ta'lim berish asosida kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish.....	85
Davidova D., Almatayev T. Ta'lim sifatini oshirishda innovatsion o'quv modellarini qo'llash	88
Djabbarov A. Oliy ta'limda jismoniy tarbiyaning o'rni.....	91
Dilshodov A. ATVUD mashinasini kompyuter modellashtirish yordamida qayta tiklash	94
Ziyayeva X. Zo'ravonlikka uchragan xotin-qizlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish amaliyoti, bosqichlari va jarayonlari: sotsiologik tahlil	97
Isabayeva M., Dilmurodova X. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini valeologik kompetentlikni rivojlantirish imkoniyatlari	100
Исаева Д. Роль медиа в повседневной жизни.....	103
Ismailov S. Oliy ta'lim muassasalarida kimyo fanlarini o'qitishda axborot texnologiyalardan foydalanishning didaktik asoslari	106
Ismaylova R. Turmush o'rtoqlar zo'ravonligi ijtimoiy psixologik muammo sifatida	109
Karimova M. Xotin-qizlarni ijtimoiy muhofazalash tarixiy genezisi, zamonaviy tamoyillari va huquqiy asoslari	112
Konratbayeva A. Kichik maktab yoshidagi agressivlik psixokorreksiyasi.....	115
Quybakov X. Umumta'lim maktablarida va akademik litseylarda fizika fanini o'qitishda motivatsiyani shakllantirish.....	118
Kurbanova A. Fundamentals of teaching through art-pedagogy	122
Qo'chqarova F. Bo'lajak o'qituvchilarning sanogen tafakkurini rivojlantirishning pedagogik strategiyalarini amalga oshirish yo'llari.....	124
Mamadaliyev K. Elektron o'quv-metodik majmualarni yaratish metodikasi	127
Mirzaaxmedov X. Korrupsiyaning mavjudligiga doir tarixiy dalillar va ularning ijtimoiy-falsafiy jihatlari.....	130
Mirzayev B. Maktab o'quvchilarning fizika fanini integrativ o'qitish asosida rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari.....	133
Mirzayeva S. Oilali talabalarda sog'lom turmush tarzi rivojlanishini o'rganishning nazariy metodologik jihatlari	136
Mo'minov K. Talabalarni kreativ tafakkurini rivojlantirishda farsayt texnologiyalaridan foydalanish usullari.....	139
Nasriddinov D. Mobil ilovalar hamda robototexnika elementlari orqali fizika fanidan ilmiy-texnik tadqiqotlarni rivojlantirish asoslari	143
Ne'matullayeva S., Mirzayeva S. ART terapiyaning nazariy va psixologik asoslari	146
Normurodov Sh. Akademik litseylarda o'quv jarayonini boshqarishni pedagogik modellashtirish	149
Nosirova M. Xotin-qizlar o'rtasida sodir etilgan jinoyatchilikni oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar	152
Nurmetova G., Qurbonov J. Detektorlar fizikasi fani ma'ruza mavzularini o'qitishda "Swot-tahlil" metodini qo'llash.....	156
Отжаанов Ж. Информационная образовательная среда как основное средство развития профессиональной компетентности будущих учителей информатики.....	159
Ochilova G. Zamonaviy ta'limni rivojlantirish sharoitida oliy ta'limning pedagogik samaradorligi uchun iqtisodiy rag'batlantirish tushunchasini shakllantirish.....	162
Pozilova Sh. Kasbiy kreativlik turlari va ularning ilmiy-nazariy tahlili	165

Ravshanova G. Axborot xurujining yoshlar ta'lim-tarbiyasiga ta'siri	168
Rajabov A. Talabalarni nazariy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishda tashkiliy-pedagogik bilimlarning ahamiyati	171
Ro'ziyeva Z. Ta'lim psixologiyasi o'rganilishi va muammolari	174
Samarova Sh. Pedagog faoliyatining samaradorligini oshirish orqali ta'lim jarayonini takomillashtirish	176
Saydaliyeva M., Botirov Z. O'smirlarda agressivlik va dindorlik o'rtasidagi aloqadorlik psixodiagnostikasi (musulmon va xristian o'smirlarida)	179
Sultanova S. Ishlovchi ayollarda aybdorlik hissi paydo bo'lishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	182
Teshayev N. Fuqarolik jamiyatining ma'naviy omillari va mafkuraviy tamoyillari to'g'risida ijtimoiy-falsafiy g'oyalar	185
Tojiyeva I., Mallayev H., Mamatov B. Tarbiya fanini o'qitish metodikasining asosiy maqsad va vazifalari	188
Toyloqov U., Yaziyev E. Yoshlarda huquqiy tushunchalar shakllanishining ilmiy nazariy va metodologik muammolari	191
To'raxanov U. Bo'lg'usi o'qituvchilarning o'z-o'zini identifikatsiya qilishining ijtimoiy-psixologik tuzilmasi	194
Turgunova A. Gerontopedagogika: "Muvaffaqiyatli keksayish" Yaponiya tajribasi misolida	197
Umarova N. Aholini iqtisodiy ijtimoiylashtirishdagi gender o'ziga xoslikning ijtimoiy-psixologik tahlili	200
Уринбоев Д. Анализ влияния цифровой трансформации на правовую культуру и правосознание в современном обществе	203
Utamuradov U. Yuridik texnikum o'quvchilarining huquqiy kompetensiyalarini shakllantirish usuli	206
Xajiyeva M. O'zbek xalqi an'alarining pedagogik jihatlari	209
Xodjanoyzov S., Nuraddinova R. Abu Rayhon Beruniyning yoshlar intellektual tarbiyasiga oid qarashlari	212
Hazratov S. Fizikadan maktab o'quvchilarining izlanuvchanlik ko'nikmalarini shakllantirish	215
Xasanov I. Oliy ta'lim muassasalarida kurash sport turi va uning jismoniy tarbiya tizimida tutgan o'rni	218
Kholikova M. Importance of interactive methods developing listening skills in teaching english	221
Khudoyberdieva G. Technology and principles of teaching a foreign language with a focus on the profession	223
Xurramov E. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashning ilmiy-metodologik asoslari	226
Xaydarov A. Yoshlarda jismoniy tarbiya va sportdan oqilona foydalanish madaniyatini shakllantirish muammolari	229
Halimova M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiiy fanlardan elementar tushunchalarni shakllantirish: tahlil, kuzatuv va natijalar	232
Hamrayeva Z. Improving future teachers' physical education and sports competence	235
Himmatova N. Inklyuziv ta'lim jarayonida "Ota-ona-pedagog-maktab" triadasi hamkorligi	238
Chorshanbiyev Z. Masofaviy ta'lim jarayonida texnik oliy ta'lim muassasalarining talabalarini zamonaviy elektron darsliklar orqali o'qitishning imkoniyatlari	241
Chorshanbiyev Sh. Metodik dialoglar shaxsning ekologik madaniyatini rivojlantirish vositasi sifatida	244
Sharipova L. Oliy ta'limda chet tillarini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining pedagogik-psixologik xususiyatlari	248
Shernazarov I. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirish	251
Shoimov A. Siyosiy faollikning mohiyati va shakllari	254
Yuldashev D. Jamiyatni modernizatsiyalashda yoshlarning siyosiy va huquqiy ongini takomillashtirish omillari	257
Ярашев К. Проблемаподготовки студентов специализации физическая культура и спорта к организаторской деятельности посредством деловых игр	260
Filologiya	
Abdullayeva X. Sehrli ertaklarning o'ziga xos tabiati va genezisi	263
Abdulxamidova X. Isajon Sulton romanlarida inson xronotopi	265
Abulova Z. Aphorism as an integral text: mechanisms of structural and semantic organization	269
Amirova Z. "Diskurs" tushunchasi va tilshunoslikda diskurs tahlili metodologiyasi	272
Ashurova Z. Mustaqillik davri bolalar adabiyotining lingvopoetik xususiyatlari (A.Obidjon, O.Damin, D.Rajab she'rlari misolida)	275
Yodgorov U. O'zbek tilshunosligida frazeologizmlarning o'rganilishi, lisoniy xususiyatlari va nutqiy qiymati	277
Jumanova S. O'zbek va ingliz tillarida kiyim-kechak leksikasining etimologik tavsifi va lingvomadaniy tadqiqi	281
Ишанкулова Д. Исследования и перспективе перевода рубайята Омара Хайяма в Англии	284
Karimova I. The linguistic symbolism of number 9 in different languages	288
Qurbonova S. Linguistic analysis and comparative classification of temporal unit of time in english and uzbek languages	291
Rasulova S. Tohir Malikning ilk fantastik hikoyalari tahlili	294
Rizoyeva M. Antropogonik afsonalarning sakrallik xususiyatlari	297
Rustamova D. Ko'p ma'noli lingvistik atamalarni tavsiflash masalasi	299
Saydaliyeva M. Rasmiy va norasmiy so'zlashuv uslublarining umumiy fonostilistik xususiyatlari	302
Sulaymanova D. Aktantlarning sintaktik sathdagi mavqeyi masalasi	306
Umurzoqova M. Lisoniy shaxs tushunchasining sotsiopragmatik aspektida o'rganilishi	309
Usmanova B. O'zbekiston televideniya tasviriy san'at masalalarining yoritilishi	312
Xolmatov O. O'zbek harbiy prozasida afg'on urushi talqinlari	315
Xolmuxamedov B. Muallif leksikasi va uning leksikografik talqini	318
Xurramov O. Adabiyotda tarixiylik tamoyili	321
Shukurova Z. Antologiya genezisi va klassifikatsiyasi	325
Egamberdiyeva M. Madaniyatlararo muloqotda nutqiy etiketning antroposentrik paradigmasi	328
Eshmurodova Z., Norqo'ziyeva D. Etnomadaniy leksemalarning milliy-madaniy xususiyatlari	331



Umidjon YODGOROV,
Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universiteti o‘qituvchisi
E-mail: yodgorov@navoiy-uni.uz

Filologiya fanlari doktori, professor S.Muhamedova taqrizi asosida

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA FRAZEOLIGIZMLARNING O‘RGANILISHI, LISONIY XUSUSIYATLARI VA NUTQIY QIYMATI

Аннотация

Ushbu maqolada o‘zbek tilshunosligida frazeologizmlarning o‘rganilishi, lisoniy xususiyatlari va nutqiy qiymati tahlil qilingan. Frazeologik birliklar til leksikasining ajralmas qismi bo‘lib, ma‘lum ma‘noni ifodalashga yordam beradi, tasvirlaydi va nutqning ekspressivligini oshiradi. Frazeologik birliklarning shakllanishi va rivojlanishiga ta‘sir qiluvchi omillar sifatida tarixiy kontekst, madaniy xususiyatlar, lisoniy jarayon, metafora va obrazlar, boshqa tillarning ta‘siri aytish mumkin. Mazkur maqolada, shuningdek, frazeologik birlashma, frazeologik chatishma, frazeologik qo‘shilmaning o‘ziga xos xususiyatlari tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: Frazeologizm, frazema, frazeologik birlashma, frazeologik chatishma, frazeologik qo‘shilma.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ, ЯЗЫКОВЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ И ЗНАЧЕНИЯ РЕЧИ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация

В данной статье анализируется изучение фразеологизмов, языковых особенностей и речевого значения в узбекском языкознании. Фразеологические единицы являются неотъемлемой частью языкового лексикона, помогают выразить определенный смысл, описывают и повышают выразительность речи. В качестве факторов, влияющих на формирование и развитие фразеологизмов, можно назвать исторический контекст, культурные особенности, языковой процесс, метафоры и образы, влияние других языков. В данной статье также описаны специфические особенности фразеологической ассоциации, фразеологического сочетания и фразеологического сочетания.

Ключевые слова: Фразеологизм, фразема, фразеологическое сочетание, фразеологическое сочетание, фразеологическое сочетание.

STUDY OF PHRASEOLOGY, LINGUISTIC FEATURES AND SPEECH VALUE IN UZBEK LINGUISTICS

Annotation

This article analyzes the study of phraseologisms, linguistic features and speech value in Uzbek linguistics. Phraseological units are an integral part of the language lexicon, help to express a certain meaning, describe and increase the expressiveness of speech. Historical context, cultural characteristics, linguistic process, metaphors and images, influence of other languages can be mentioned as factors affecting the formation and development of phraseological units. This article also describes the specific features of phraseological association, phraseological combination, and phraseological combination.

Key words: Phraseologism, phraseme, phraseological combination, phraseological combination, phraseological combination.

Kirish. Tilning frazeologik birliklari (yoki frazeologik birliklar) tarkibidagi mustaqil so‘zlarning ma‘nosidan farq qiladigan, qat‘iy ma‘noga ega bo‘lgan bir nechta so‘zlardan tashkil topgan barqaror iboralardir. Frazeologik birliklar o‘ziga xos leksik va grammatik tuzilishga ega bo‘lib, ma‘lum fikr, obraz yoki vaziyatni ifodalash uchun ishlatiladi.

Frazeologik birliklar til leksikasining ajralmas qismi bo‘lib, ma‘lum ma‘noni ifodalashga yordam beradi, tasvirlaydi va nutqning ekspressivligini oshiradi. Iboralar, shuningdek, lingvomadaniy jihatdan o‘ziga xos bo‘lib, boshqa tillarda ularning ekvivalentlari bo‘lmasligi mumkin. Ma‘lum bir tilning frazeologik birliklari jamiyatning lisoniy muloqoti va madaniy taraqqiyoti jarayonida shakllanadi, rivojlanadi. Frazeologik birliklarning shakllanishi va rivojlanishiga ta‘sir qiluvchi omillar sifatida quyidagilarni ajratish mumkin:

1. Tarixiy kontekst: frazeologik birliklar tarixiy voqealar, madaniy an‘analari yoki badiiy ijod namunalari bilan kelib chiqishi mumkin. Ular tarixning ma‘lum davri yoki davrlari bilan bog‘lanishi, ma‘lum bir tasviriy vazifa bajarib, o‘ziga xos ma‘nolarni ifodalaydi.

2. Madaniy xususiyatlar: frazeologik birliklar jamiyatning madaniy xususiyatlarini va qadriyatlarini aks ettiradi. Ular an‘ana, urf-odat, din yoki tarixiy voqealar bilan

bog‘liq bo‘ladi. Madaniy omillar frazeologik holga keladigan so‘z va iboralarni tanlashni belgilaydi.

3. Lisoniy jarayon: frazeologik birliklar tilning kundalik qo‘llanish jarayonida shakllanadi. Ular turg‘un bo‘lib, yangi ma‘no kasb etadigan takroriy iboralardan kelib chiqishi mumkin. Tez-tez qo‘llanilishi va avloddan-avlodga o‘tishi tildagi frazeologik birliklarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

4. Metafora va obrazlar: frazeologik birliklar ma‘lum ma‘no yoki fikrni bildirish uchun qo‘llaniladigan metafora va obrazlar asosida shakllanadi. Masalan, “qalbi pok” frazeologik birlikmasi qalb obrazida juda musaffo yoki yorqin narsani tasvirlash uchun ishlatiladi.

5. Boshqa tillarning ta‘siri: frazeologik birliklar boshqa tillar yoki madaniyatlardan o‘zlashtirilishi mumkin. Turli tillar va madaniyatlar o‘rtasidagi aloqa natijasida yangi frazeologik birliklar paydo bo‘lishi yoki mavjudlari moslashishi va o‘zgarishi mumkin.

Tilning frazeologik birliklarining shakllanishi va rivojlanishi jamiyatning lisoniy va madaniy evolyutsiyasini aks ettiruvchi dinamik jarayondir. Ular tilning muhim qismi bo‘lib, nutqning boyligi va ifodaliligiga hissa qo‘shadi.

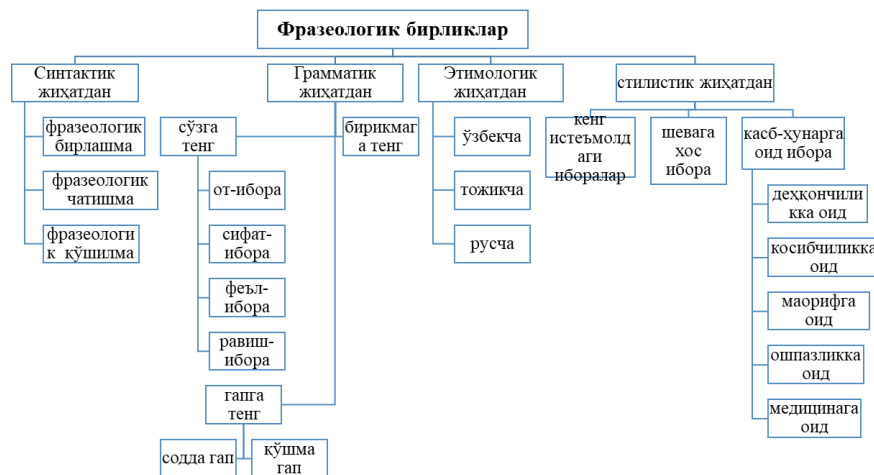
B.Mengliyev frazeologik birlikni lison/nutq dixtomiyasida farqlar ekan, shunday izohlaydi: “Ibora ham

leksema kabi lug'aviy birlik sanalib, tilning lug'at boyligini tashkil etadi. Ibora so'z birikmasi yoki gap singari nutq jarayonida hosil bo'lmaydi, balki xuddi leksema kabi tilda tayyor holda bo'ladi. Demak, ibora nutq hodisasi emas, balki lisoniy birlikdir" [1]. Olimning fikriga ko'ra, ibora tarkibidagi so'zlar mustaqil ma'noga ega emas. Ibora so'zlar yig'indisining ko'chma ma'nosiga asoslanadi. Shuning uchun uning tarkibidagi bir necha so'z bir butunligicha gap bo'lagi vazifasida keladi: Ko'z ochib-yumguncha necha ming piyoda va suvoriy kishilar paydo bo'ldi. (A.Qah.) Ko'z ochib-yumguncha iborasining ma'nosi "juda tez" va gapdagi vazifasi – payt holi. Lug'aviy birlik sifatida ibora so'zga xos qator xususiyatga ega. Iboraning ma'no tarkibi frazeologik (atash semasi) va qo'shimcha ma'no (ifoda semasi)dan iborat. Iboradan anglashiladigan belgi, miqdor va harakat kabilar haqidagi ma'lumot frazeologik ma'no (iboraning atash semasi) deyiladi. Masalan, Qizim boshimni osmonga yetkazdi (A.Qah.) Endi to'rtinchi rotani ham ratsiya bilan ta'min qilsak, oshiq olchi bo'lardi (I.Rah.) Birinchi gapda harakat ("juda xursand qildi"), ikkinchisida belgi ("juda yaxshi") ifodalangan. Iboraning atash semasi biror leksemaning atash semasiga teng, lekin qo'shimcha ma'nosi (ifoda semasi) leksema ko'pincha bo'lmaydi yoki iboranikidan kuchsiz

bo'ladi. Masalan, xufiya leksemasi va yeng ichida iborasining atash semasi bir xil. Ammo iborada uslubiy va hissiy ma'no (ifoda semasi) bo'rtgan. Frazeologik ma'no obrazli va jozibali bo'ladi. Shu xususiyati bilan leksema sememasidan farqlanadi [1].

Frazeologiya va uni o'rganish tarixiga doir. Frazeologiya yunoncha so'z bo'lib, fraza – ibora, ifoda; logos – logiya – bilim, ilm, ya'ni iboralar haqidagi bilim demakdir. Frazeologiyani o'rganish tarixini o'rganar ekanmiz, bu sohaning dastlab adabiyotshunoslikda paydo bo'lganligini ko'ramiz. Ma'lum badiiy asarni bir tildan ikkinchi bir tilga tarjima qilganda, barqaror so'zlar bog'lanmasini aynan tarjima qilish mumkin bo'lmay qolgan. Bunda o'sha tillarda mavjud bo'lgan frazeologik iboralar o'rganila boshlangan. Natijada, frazeologiya dastlab adabiyotshunoslik predmeti sifatida o'rganilgan. Keyinchalik, lug'atlarda frazeologik iboralar to'planib, ma'nolari izohlangan; frazeologik birliklar ma'nosi, grammatik qurilishi tilshunoslik fanida ham tekshirila boshlangan.

O'zbek tilshunosligida frazeologik birliklarning dastlabki tadqiqotchilaridan biri Y.Pinxasov frazeologik birliklarni quyidagicha tasniflagan (Qarang: 1.2.1.-chizma).



1.2.1.-chizma. Frazeologik birliklarning Y.Pinxasov tasnifi

O'zbek tilshunosligida frazeologiyaning nazariy masalalari dastlab 50-60 yillarda o'rganila boshlanib, Sh.Raxmatullayevning nomzodlik tadqiqotida frazeologizmlarning grammatik tabiati, doktorlik ishida [3] da esa lug'aviy jihatlari o'rganilgan. Qator nomzodlik dissertatsiyalari [5] da, frazeologizmlarning grammatik, semantik tabiatini tadqiq etuvchi ishlar sekinli k bilan o'rganilyapti. O'zbek yozuvchi va shoirlari asarlari frazeologizmlarining uslubiy qo'llanish xususiyatlari ko'pgina dissertatsiyalarida [6] o'z aksini topgan. Ammo bu tadqiqotlarda frazeologizmlarning uslubiy jihatlari, ijodkorlarning frazeologik uslubiyati, ularning frazeologizmlardan foydalanish mahorati batafsil yoritilmagan.

Y.Pinxasov frazeologik birliklarni semantik tasniflashda akademik V.V.Vinogradovning bu sohada mavjud tasnifini asos sifatida qabul qiladi, lekin o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladi. Y.Pinxasov frazeologik birliklarni grammatik (morfoloqik, sintaktik) tomondan tekshirganda, ularning so'zga, so'z birikmasiga va gapga teng (ekivalent) bo'lib kelish xususiyatlarini ajratadi. Frazeologik iboralarni etimologik jihatdan qaysi til elementi ekanligini aniqlash va zamonlar o'tishi bilan u iboralarning deformatsiya va modernizatsiyaga uchraganligini ko'rsatadi. Iboralar mahalliy dialekt va shevalarga tegishli bo'lishi, diniy qarashlarni ifodalashi, turli kasb-hunarga va turmushning

xilma-xil sohalariga doir bo'lishi mumkin. Bular frazeologizmlarni stilistik nuqtai nazardan o'rganish loizmligini ko'rsatadi [7].

Tarkibidagi unsurlarning ma'nolariga bog'liq bo'lgan, shu asosda umumlashtiruvchi ko'chma ma'noni bildirgan barqaror so'zlar bog'lanmasi frazeologik birlashma deyiladi. «Bulturgi Eshmat» yerdan tishi bilan sug'urib olgan hosilning deyarli yarmini boy akasiga berar edi. Endi Sizning etagingizni ushlaganim-ushlagan, O'rmonjon aka. (A.Qahhor.) Har bir ta'limni puxta o'rganishga bel bog'laganmiz. (Oydin.) Bu misollardagi tishi bilan sug'urib olgan (qiyinchilik bilan topgan ma'nosida), etagini ushlagan (yordamiga tayangan ma'nosida), bel bog'lagan (biror ishni bajarishga kirishgan ma'nosida) barqaror so'zlar bog'lanmasi frazeologik birlashmalarga misol bo'ladi [7].

Frazeologik birliklarning yana bir turi frazeologik chatishma bo'lib, unda komponentlar o'zlarining dastlabki (leksik) ma'nolaridan uzoqlashib, ibora tarkibida butunligicha ko'chma ma'noni ifodalaydi. Iboradan kelib chiqadigan ko'chma ma'no bilan so'zlarning dastlabki (leksik) ma'nolari o'rtasida bog'lanish bo'lmaydi. Hali eshikdan kirishim bilan kelin qiyomat ko'taradi, yig'laydi. (Oydin.) qiyomat ko'taradi (janjal qiladi, ko'ngil qoralik qiladi ma'nosida) iborasi frazeologik chatishma sanaladi.

Frazeologik chatishma tarkibidagi so'zlar miqdori jihatdan va butun bog'lanma bir bo'lib ko'chma ma'no

anglatishi jihatdan frazeologik birlashmaga o'xshayli, lekin quyidagi xususiyatlari bilan ular bir-biridan farq qiladi:

Frazeologik chatishma tarkibidagi so'zlar o'zining leksik ma'nosidan tamoman uzoqlashgan bo'lsa, frazeologik birlashma tarkibidagi so'zlar o'zlarining leksik ma'nolaridan butunligicha uzoqlashmay, ularning o'z ma'nolari seziladi.

Frazeologik chatishmadan kelib chiqadigan ko'chma ma'no bilan bog'lanma tarkibidagi so'zlarning orasida bog'lanish bo'lmaydi, ammo frazeologik birlashmadan kelib chiqadigan ko'chma ma'no bilan bog'lanma sostavidagi so'zlarning ma'nosi o'rtasida bog'lanish mavjud.

Frazeologik chatishma butunligicha yolg'iz ko'chma ma'noda qo'llansa, frazeologik birlashmaning bir necha ko'rinishlari ham ko'chma ma'noda, ham o'z ma'nosida ishlatiladi. Bunday iboralar ko'chma ma'noda qo'llansa, u frazeologik birlashma sanaladi, o'z ma'nosida foydalanilsa, u erkin so'zlar bog'lanmasi hisoblanadi.

Frazeologik chatishmani bir tildan ikkinchi bir tilga so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi. Frazeologik chatishma ko'pincha idiomatik ifodalar yoki idiomalar deb yuritiladi.

Frazeologizmlarning uchinchi turi frazeologik qo'shilma. Frazeologik qo'shilma ko'pincha ikki so'zdan, ba'zan undan ortiq so'zdan ham tarkib topadi. Frazeologik qo'shilma tarkibidagi bir yoki ikki so'z ko'chma ma'noda qo'llanib, boshqasi o'z leksik ma'nosini saqlagan bo'ladi. Gapingning tuzi qursin, bolam, u nima deganing? (Oydin.) O'rmon polvon... bugun Buxorodan komissiya kelgannini eshitgan bo'lsa kerak, kechagi dami ham qolmagan. (S.Ayniy.) Bu gaplardagi gapning tuzi (gapning mazmuni, ma'nosi), kechagi dami (kechagi harakati, g'ayrati) iboralari frazeologik qo'shilma [7].

B.Yo'ldoshevning "Frazeologik uslubiyat asoslari" nomli o'quv qo'llanmasida [8] frazeologik uslubiyat, uning mohiyati, asosiy tushunchalari, frazemalarning uslubiy tavsifi, ularning uzual va okkazonal uslubiy funksiyalari yoritilgan hamda frazeologik norma, frazema qo'llash va nutq madaniyati, ibora va imlo, ibora va punktuatsiya kabi masalalar haqida ma'lumot berilgan.

M.Y.Vafoyeva o'zbek tilida frazeologik sinonimlar va ularning struktural-semantik tahliliga bag'ishlangan tadqiqoti [9] ham diqqatga sazovor. Mazkur monografik tadqiqotda

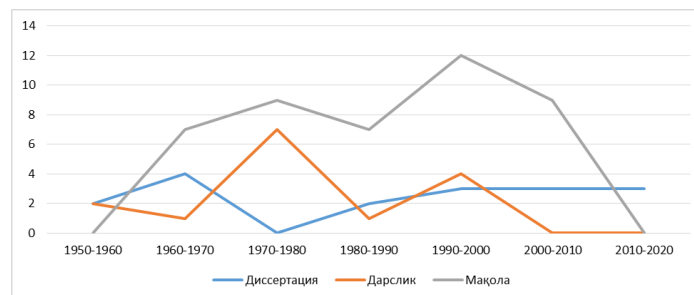
o'zbek adabiy tilidagi frazeologik sinonimlar struktural-semantik jihatdan o'rganilgan; o'zbek tilidagi sinonimiya hodisasining keng tarqalish sabablari funksional-semantik va struktural jihatdan tadqiq etilgan; o'zbek tilining badiiy va publitsistik uslublariga oid matnlardan FSlarga doir misollar to'planib, tartibga keltirilgan; FSlarning so'z turkumlariga bo'lgan munosabatiga ko'ra fe'l FSlar, sifat FSlar va ravish FSlarga guruhlab o'rganildi; FSlarning badiiy va publitsistik matnlardagi individual – muallif ko'rinishlari, ularning konnotativ uslubiy vazifalari belgilangan.

A.E.Mamatovning o'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalariga bag'ishlangan monografik tadqiqoti [10] da o'zbek tilshunosligida frazeologizmlar shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari, sistemasi, qonuniyati va bosqichlari atroficha o'rganilgan; frazeologizmlar shakllanishining lisoniy va nolisoniy omillari, shakllanish jarayonlari, ularning derivatsiyasi, motivlovchi asoslari aniqlangan, frazeologizmlar shakllanishida so'zlarning qo'llanish doirasi va imkoniyatlari haqida fikr yuritilgan. Frazeologizmlar tarkibida muayyan leksik-semantik va tematik guruhlariga tegishli leksemalarning ifoda etilishi aniqlangan; shakllanishda faol ishtirok etuvchi so'zlar tadqiq etilgan.

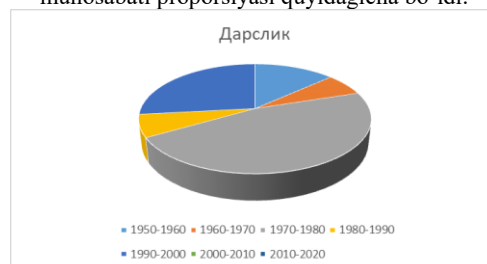
Frazeologizmlarning ekspressivlik xususiyati, frazeologizmlar tarjimasi masalalari, matbuot tilida okkazonal frazeologizmlar, o'zbek tilining izohli lug'atida frazeologiya muammolari, shaxs tavsifli frazemalarning semantik tahlili, so'zlashuv nutqi frazemalarining mavzuiy guruhlari, frazeolekt va lug'atshunoslik munosabati, badiiy nutqda frazeologizmlar, o'zbek va afg'on tillarida o'xshash fe'l frazeologik birliklar, frazeologizmlarning adabiy til normasiga munosabatiga doir,

O'zbek tilida frazeologik birliklar tadqiqiga bag'ishlangan ishlarni bir necha parametr asosida umulashtrish mumkin. Quyida ularni diagramma shaklida keltiramiz.

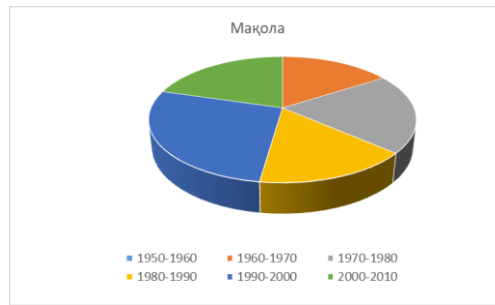
1-parametr: yillar. O'zbek tilshunosligida frazeologik birliklar borasida (bizga ma'lum) olib borilgan tadqiqotlar (dissertatsiya, maqola, darslik)ni yillar kesimida tahlil qilganimizda quyidagi natija kelib chiqdi:



2-parametr: darsliklar. Turli yillarda nashr etilgan darsliklarning tilshunoslikda boshqa masalalar tadqiqi bilan munosabati proporsiyasi quyidagicha bo'ldi:



3-parametr: maqolalar. O'zbek tilshunosligida turli davrlarda frazeologik birliklar tadqiqiga bag'ishlangan maqolalar miqdori quyidagi proporsiyada ekanligi ma'lum bo'ldi:



Xulosa. Mazkur tadqiqotlar o'zbek tili korpuslarida frazeologik birliklarning turli xususiyatlarini belgilash, teglash va ma'lumotlar bazasiga kiritishda muhim material bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Hozirgi o'zbek tili (kirish, fonetik sath, liksik-semantik sath) / darslik. Baxtiyor Mengliyev – Toshkent: «Tafakkur bo'stoni», 2018. – 200 b. – B. 193-194.
2. Пинхасов Я.Д. Хозирги ўзбек адабий тили. Лексикология ва фразеология. Тошкент: Ўқитувчи, 1969
3. Бердиёров Х. Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологиясига доир библиографик кўрсаткич. – Самарқанд, 1977.
4. Рахматуллаев Ш. Лексикология билан фразеология //Хозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 1992, 49-186 б.; Шу муаллиф. Ўзбек тилишг фразеологик лўгати. – Тошкент, 1992; Шу муаллиф. Ўзбек тилида феъл фраземаларнинг боғлашуви. – Тошкент, 1992.
5. Рафиев А.Р. Структурно-фуикциональине свойства фразеологических единиц узбекского языка. автореф. дисс. канд. филол. наук. – Т.: 1982.; Ҳақимов Қ.М. Ўзбек тилида содда гап қолипли фразеологизмларнинг зарурий бирикувчанликлари: филол. фан. номз. дисс. автореф. – Т.,1994.;
6. Бушуй А.М. Библиографический указатель по вопросам фразеологии. Вып. IV-V, Самарқанд, 1976-1979.
7. Пинхасов Я.Д. Хозирги ўзбек адабий тили. Лексикология ва фразеология. Тошкент: Ўқитувчи, 1969.
8. Йўлдошев Б. Фразеологик услубият асослари. Ўқув қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашри, 1998. – 200 б.
9. Вафоева М.Й. Ўзбек тилида фразеологик синонимлар ва уларнинг структурал-семантик таҳлили: филолог. фан. номз. диссер. автореф. – Тошкент, 2009.
10. Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари: филол. фан. докт. диссер. автореф. – Тошкент, 2000. – 55 б.